

Ks. FRANCISZEK WOLNIK
Opole, UO

MANDATUM W ŚREDNIOWIECZNEJ LITURGII ŚLĄSKIEJ

1. *Mandatum* w liturgii Wielkiego Czwartku – 2. Obmywanie nóg poza liturgią Wielkiego Czwartku

Charakterystyczną cechą średniowiecznej liturgii była jej obrazowość. Do liturgicznych obrzędów włączano dramatyczne wstawki, realizowane przez ukostiumowane postacie, przedstawiające za pomocą dialogu, często śpiewanego, niektóre sceny biblijne związane z tajemnicą danej uroczystości. Aktorami takich inscenizacji byli przeważnie: biskup, kolegium kanoników, kapłani i klerycy, czasami chłopcy ze *schola cantorum*, zaś w liturgii zakonnej — bracia poszczególnych konwentów¹.

Wśród licznych dramatyzacji związanych z rokiem liturgicznym do najbardziej popularnych należał w liturgii Wielkiego Czwartku obrzęd obmycia nóg, tzw. *mandatum*. Inscenizacja nawiązywała do opisanego przez Ewangelię św. Jana (13,41-47) sceny z Wieczernika obmycia nóg apostołom przez Chrystusa. Jezus wykonał jedną z najniższych posług spełnianych przez niewolników wobec swych panów oraz przez żony wobec swych mężów². Obmycie nóg należało do rytuału przyjmowania gościa, któremu podawano wodę do umycia nóg³, zaś zgodnie z prawem mojżeszowym kapłan przed złożeniem ofiary miał obowiązek „umyć ręce i nogi” na znak rytualnego oczyszczenia⁴. Ten pozostający w związku z dawną starotestamentalną tradycją obrzęd w Wielki Czwartek otrzymał zupełnie nowy wymiar. Swoim przykładem Chrystus przypominał nakaz, przykazanie, obowiązek okazywania bliźniemu pokornej miłości służebnej.

Nakaz obmywania nóg był wypełniany przez Kościół od czasów apostoelskich. Źródła wskazują, że obmycie nóg było we wczesnym średniowieczu zwyczajem

---

¹ J. LEWAŃSKI, *Dramat liturgiczny*, w: *Średniowieczne gatunki dramatyczno-liturgiczne*, z. 1, Wrocław 1966, s. 19–20; TENŻE, *Dramat i teatr średniowiecza i renesansu w Polsce*, Warszawa 1981; J. OKOŃ, *Dramat liturgiczny*, EK 4, k. 183–184; Z. MODZELEWSKI, *Estetyka średniowiecznego dramatu liturgicznego*, RH 12 (1964), z. 1, s. 5–69.

² M. ROKOSZ, *Mandatum w średniowieczu*, w: J.A. SPIEŻ, Z. WIELGOSZ (red.), *Benedyktyńska praca. Studia ofiarowane O. Pawłowi Szczanieckiemu w 80 rocznicę urodzin*, Kraków 1997, s. 93.

³ Rdz 18,4; 24,32; 43,24.

⁴ Wj 30,19.

często stosowanym w praktyce życiowej, zanim stało się dorocznym obrzędem liturgicznym, powtarzającym w ramach liturgii Wielkiego Czwartku. W czasach św. AMBROŻEGO w Mediolanie i Florencji w Wielką Sobotę biskup obmywał nogi nowoochrzczone przed wejściem do bazyliki. Dla św. AUGUSTYNA obrzęd ten był wyrazem ogólnego oczyszczenia z grzechów powszednich przed Komunią Świętą⁵

1. *Mandatum* w liturgii Wielkiego Czwartku

1.1. *Mandatum* w liturgii katedralnej

Bogaty zestaw średniowiecznych źródeł pozwala nam poznać liturgię *mandatum* w katedrze wrocławskiej i w innych wspólnotach, bowiem liturgia katedralna była wzorem dla wszystkich kościołów parafialnych i innych ośrodków kościelnych w diecezji.

Informacje o celebracji *mandatum* czerpać możemy z zachowanych ksiąg liturgicznych⁶, ze stosunkowo licznych ksiąg liturgiczno-prawnych z grupy *Liber Ordinarius*⁷, opisujących liturgię katedry wrocławskiej, z zachowanej piętnastowiecznej szczegółowej instrukcji dla zakrystianów katedry wrocławskiej⁸ oraz z dokumentów kapituły katedralnej⁹. Źródła te pozwalają nam zauważyć różnorodność tej celebracji oraz jej ewolucję.

⁵ ROKOSZ, *art. cyt.*, s. 94.

⁶ Biblioteka Kapitułna we Wrocławiu (dalej: BKWr): *Missale* nr 143 (por. W. URBAN, *Rękopisy liturgiczne Biblioteki Kapitułnej we Wrocławiu*, ABMK 6 [1963], s. 165); BKWr, nr 147: *Pontificale Romanum*, z 1435 r. (por. *tamże*, s. 166; TENŻE, *Próba wyjaśnienia pochodzenia pontyfikału z r. 1435 przechowywanego w Bibliotece Kapitułnej we Wrocławiu*, RBL 14 [1961], nr 3–4, s. 151); BKWr, nr 47r: *Graduale*, z ok. 1510 r. (por. TENŻE, *Rękopisy liturgiczne*, s. 159; K. DOLA, *Liturgia Wielkiego Tygodnia w katedrze wrocławskiej w XV wieku*, RTSO 7 [1979], s. 183).

⁷ Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu (dalej: BUWr): I Q 173, z kolegiaty nyskiej, z I ćwierci XV w. (por. DOLA, *art. cyt.*, s. 180; F. WOLNIK, *Liturgia godzin w diecezji wrocławskiej w XV wieku*, Opole 1994, s. 34; TENŻE, *Diecezjalne i zakonne Libri Ordinarii źródłem do badania średniowiecznej liturgii śląskiej*, RTSO 18 [1998], s. 191–192); BUWr IV Q 223, k. 272–310 i bogatszy w swej treści BUWr IV Q 223, k. 311–345 powstałe przed 1430 r., z kościoła kolegiackiego w Głogowie (por. DOLA, *art. cyt.*, s. 181; WOLNIK, *Liturgia godzin w diecezji wrocławskiej*, s. 35; TENŻE, *Diecezjalne i zakonne Libri Ordinarii*, s. 192–193); BUWr I O 54 z kolegiaty głogowskiej oraz identyczny w treści BUWr I O 55 z klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu, powstałe po 1430 r. (por. DOLA, *art. cyt.*, s. 181; WOLNIK, *Liturgia godzin w diecezji wrocławskiej*, s. 34–35; TENŻE, *Diecezjalne i zakonne Libri Ordinarii*, s. 193–194); Archiwum Diecezjalne w Opolu, rkps nr M 1 (por. H.J. SOBECZKO, *Liturgia katedry wrocławskiej według przedtrydenckiego Liber Ordinarius z 1563 roku*, Opole 1993, *tamże* edycja tekstu s. 267–518).

⁸ Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (dalej: AAWr): III a 13 a: *Modus agendi in ecclesia Wratislaviensi et quo est de officio sacristianorum* (dalej: *Modus agendi*). Fragment rękopisu został opublikowany: F. SCHUBERT, *Ex modo agendi in ecclesia Wratislaviensi*, w: F. SCHUBERT, R. STAPPER (red.), *Excerpta ex ordinariis Germanicis de summis anni ecclesiastici festivitibus*, Münster 1936, s. 5–27.

⁹ AAWr III a 1: *Statuty kapituły katedralnej*; AAWr III d 7: *Statuty wikariuszy katedralnych*.

Modus agendi poleca w Wielki Czwartek około godziny 15.00 dzwonić trzykrotnie, z dwoma przerwami, wielkim dzwonem, by wezwać kanoników do katedralnego chóru na obrzęd obmycia nóg. Wcześniej w prezbiterium przygotowywano jedną lub dwie płócienne chusty do przepasania się, ręczniki, miednice i ciepłą wodę¹⁰. Statuty kapituły katedralnej z 1482/83 r. informują, że zadaniem kustosza było nakazać przygotowanie ciepłej wody w miednicach do obmycia nóg kanonikom¹¹. Rozpoczynając obrzęd, diakon, ubrany w dalmatykę, czytał fragment ewangelii (J 13,1-15), a po niej odmawiano orację *Deus, cuius coenam sanctissimam*¹². Powszechnym zwyczajem było głoszenie kazań do ludu, wzywających do czynienia pokuty i nawrócenia. Tematem nauk skierowanych do ludu była zwykle tajemnica Wielkiego Czwartku: ustanowienie Eucharystii i sakramentu kapłaństwa, również konieczność dobrego przygotowania się do przyjęcia Komunii Świętej¹³.

Umywania nóg dokonywał biskup ordynariusz lub biskup sufragan w asyście dziekana kapituły i drugiego prałata oraz dwóch chłopców trzymających świece. Biskup obmywał nogi starszym kanonikom, jak opisują dokumenty kapituły¹⁴, lub też obmywano sobie nogi nawzajem¹⁵. W tym czasie chór śpiewał antyfony: *Cena facta, Postquam surrexit, Mandatum novum* i psalm *Beati immaculati*¹⁶.

Obrzęd kończono rozdawaniem w prezbiterium świątecznych prezentów biskupa dla duchowieństwa katedralnego i służby kościelnej: poświęcone chleby, inne artykuły spożywcze, ryby, wino. Ze względu na pojawiające się podczas rozdzielania darów niestosowności, w XVI w. powrócono do pierwotnego zwyczaju goszczenia duchowieństwa katedralnego w pałacu biskupim¹⁷.

1.2. *Mandatum* w liturgii zakonnej

Mandatum celebrowano również w liturgii zakonnej. Średniowieczne kodeksy liturgiczne opisują liturgię obmycia nóg we wspólnocie wrocławskich premonstratensów (norbertanów), u nyskich (śląskich) bozogrobców, u wrocławskich dominikanów oraz u śląskich cystersów.

¹⁰ *Modus agendi*, 4r.

¹¹ K. DOLA (wyd.), *Statuty wrocławskiej kapituły katedralnej z roku 1482/83*, tł. N. Widok, Wrocław–Opole 2004, s. 325.

¹² BKWr nr 147, k. 67v.

¹³ Przykładem takiego kazania jest opublikowane kazanie św. Jana Kapistrana, wygłoszone w katedrze wrocławskiej w Wielki Czwartek 29 marca 1453 r.; por. E. JACOB, *Johannes de Capistrano*, cz. III, Breslau 1911, s. 173.

¹⁴ A. SABISCH (opr.), *Acta capituli Wratislaviensis 1500–1562*, Köln 1972, nr 1232,4.

¹⁵ BKWr nr 147, k. 67v: *incipiente pontifice mutuatim lavant et distergent*.

¹⁶ BUWr IV Q 223, k. 285r; BUWr I O 54 i I O 55, k. 36v.

¹⁷ DOLA, *Liturgia Wielkiego Tygodnia*, s. 198–199; SOBECZKO, *dz. cyt.*, s. 97.

1.2.1. *Mandatum* u premonstratensów

Poznanie średniowiecznej liturgii sprawowanej we wrocławskim konwencie premonstratensów umożliwiają nam zachowane w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu dwa piętnastowieczne *Libri Ordinarii*, zawarte w jednym klocku oznaczonym sygnaturą BUWr I Q 185¹⁸, oraz czternastowieczna *Agenda Premonstratensium*¹⁹

W Wielki Czwartek u wrocławskich norbertanów obmywano nogi najpierw biednym, następnie zakonnikom. Pochodzące z wrocławskiego konwentu premonstratensów *Libri Ordinarii* zabraniały wybierania do obrzędu *mandatum* kobiet²⁰

1.2.1.1. *Mandatum pauperum*

Po zakończeniu seksty (*post sextam horam*) klasztorny furtian przygotowywał wybranych biednych do obrzędu obmycia nóg. Do obowiązków furtiana należało również przygotowanie wody, naczyń i wszystkich innych przedmiotów niezbędnych w czasie obrzędu. Po zakończeniu Mszy św. mnisi udawali się do miejsca, gdzie odbywał się obrzęd *mandatum*, w porządku takim, jak do pracy (*eo modo et ordine quo ad laborem*).

Rozpoczynając obrzęd, kantor intonował antyfonę *Mandatum novum*, śpiew antyfony podejmował chór, zaś celebrans, podchodząc do każdego z biednych, pochylał się przed nim, obmywał mu nogi, wycierał je i całował. Chór w tym czasie śpiewał kolejne antyfony. Po zakończeniu całego obrzędu biednych obdarowywano podarunkami i chlebem²¹. Na zakończenie *mandatum* kapłan hebdomadariusz odmawiał: *Kirie eleison*, *Pater noster* i wersety: *Ostende nobis*, *Tu lavisti*, *Domine exaudi*, *Dominus vobiscum* oraz kolektę *Acciones nostras*. Następnie zakonnicy udawali się do klasztornego refektarza na posiłek. W Wielki Czwartek i Wielki Piątek mnisi wchodząc do refektarza śpiewali werset *Edent pauperes* bez *Gloria Patri* i bez *Kirie eleison*, a następnie *Pater noster*. Po modlitwie kapłan hebdomadariusz odmawiał błogosławieństwo, a kiedy bracia zasiedli do stołu, lektor rozpoczynał przepisane na ten dzień czytanie bez *Jube domine* i kończył je bez *Tu autem*. Po zakończeniu posiłku mnisi śpiewali werset *Memoriam fecit*²².

¹⁸ Pierwszy: BUWr I Q 185, k. 1-82v; drugi: BUWr I Q 185, k. 83r-167r.

¹⁹ BUWr I Q 205. Opis kodeksu zob. F. WOLNIK, *Liturgia Wielkiego Tygodnia we wrocławskim konwencie premonstratensów w średniowieczu*, w: T. DOLA, R. PIERSKAŁA (red.), *Ut mysterium paschale vivendo exprimatur. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Helmutowi Janowi Sobeczce, z okazji 60. rocznicy urodzin* (Opolska Biblioteka Teologiczna 38), Opole 2000, s. 206–207.

²⁰ BUWr I Q 185, k. 34v: *Et sciendum quod hac die nulla femina ad mandatum eligit potest; tamże*, k. 120r: *Et sciendum quod ad hoc mandatum nulla femina eligit potest.*

²¹ BUWr I Q 185, k. 35r; *tamże*, k. 120r: *Quo expleto singulis pauperibus singuli munum dentur et prebenda panis pulmenti et potus ut vel ibi comedant vel secum defeant.*

²² *Tamże*, k. 120v: *Eodem die et Parasceve conventus refectarium ingressus incipiat versum „Edent pauperes” sine „Gloria Patri” et sine „Kirie eleison” et dicatur „Pater noster” Quo sub silencio finito sacerdos ebdomadarius dicat benedictionem. Responso „Amen”, lectorque sedentibus fratribus sine*

1.2.1.2. *Mandatum* zakonników

Po przerwie i po posiłku mnichów zakrystian wzywał na obrzęd *mandatum* zakonników.

Obrzędowi przewodniczył opat, jeżeli był obecny w opactwie, w asyście diakona i subdiakona. Subdiakon niósł wodę, diakon zaś ręcznik do wycierania nóg. Opat obmywał nogi braciom i całował je²³. Opat obmywał nogi przeorom (*ambo priores*) i kolejno pozostałym mnichom wybranym do obrzędu, z zachowaniem zasad precedencji. W czasie *mandatum* śpiewano antyfonę: *Ante diem festum*, a po jej zakończeniu kolejną antyfonę *Ecce quam bonum*. Następnie śpiewano: *Kirie eleison*, *Pater noster* oraz wersety: *Suscepimus Deus*, *Tu mandasti*, *Tu lavisti*, *Domine exaudi*, *Domine vobiscum* oraz kolektę *Adesto Domine*.

Po zakończeniu tej modlitwy diakon po otrzymaniu błogosławieństwa, w otoczeniu subdiakona, trzech posługujących ubranych w alby, trzymających dwie świece i kadzidło, śpiewał ewangelię *Ante diem festum Pasche*, rozpoczynając ją bez *Domine vobiscum*, a kończąc na słowach *Ita et vos faciatis*. Po zakończeniu ewangelii diakon nie podawał ewangeliarza opatowi do ucałowania, zaś wszyscy bracia siadali i słuchali kazania, które głosił opat lub inny wyznaczony przez niego kapłan. Po kazaniu powstawał diakon i kontynuował czytanie ewangelii *sicut lectionem* aż do słów *Surgite eamus hinc*. Wtedy konwent powstawał i kierował się do refektarza (*ad bibendum*), gdzie częstowano się winem²⁴. Następnie zakonnicy udawali się do kościoła, gdzie odmawiali kompletę, nie wspólnie, lecz pojedynczo²⁵

1.2.2. *Mandatum* u bożogrobców

Liturgia wielkoczwartkowa u bożogrobców składała się z laudesów połączonych z jutrznią, śpiewów po laudesach wykonywanych przez uczniów na przemian z chórem zakonników, godzin mniejszych, liturgii Mszy św., nieszporów, *mandatum* i komplety²⁶

Źródłem do odtworzenia średniowiecznej liturgii bożogrobców jest przede wszystkim zachowany w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu, pochodzący z nyskiego

„*Jube domine*”, *lectionem incipiat et sine „Tu autem” finiat. Finito itaque prandis dicatur versus „Memoriam fecit” sine „Gloria Patri”*. *Postea eant in ecclesia cantando „Miserere”, sine „Gloria Patri”*

²³ *Tamże*, k. 120v: *Deinde facto intervallo, sacrista ad mandatum percutiat. De mandato fiet sicut sabbato ante secundam dominicam quadragesime dictum est, excepto quo si abbas in monasterio fuerit et valuerit pedes fratrum abluet et tergat crimbus postea osculabitur.*

²⁴ *Tamże*, k. 35v; *tamże*, k. 121r.

²⁵ *Tamże*, k. 36r; *tamże*, k. 121v: *non simul sed singuliatim tres vel quatuor.*

²⁶ H. PIWOŃSKI, *Liturgia wielkoczwartkowa u bożogrobców*, ABMK 35 (1977), s. 215–230; F. WOLNIK, *Tajemnica Krzyża w liturgii nyskich bożogrobców*, RTSO 16 (1996), s. 294; TENŻE, *Liturgia bożogrobców nyskich w średniowieczu*, w: M. DERWICH, A. POBÓG-LENARTOWICZ (red.), *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, Wrocław–Opole 2000, s. 459–477; TENŻE, *Charakterystyczne cechy średniowiecznej liturgii (nyskich) bożogrobców*, „*Liturgia Sacra*” 7 (2001), nr 2, s. 245–246.

konwentu bożogrobców, *Liber Ordinarius*²⁷, a także: antyfonarz²⁸, mszały²⁹, agenda³⁰ i homiliarz³¹

1.2.2.1. Obmywanie nóg wybranym biednym

W liturgii Wielkiego Czwartku szczególnie uroczystym obrzędem u nyskich bożogrobców było umywanie nóg wybranym biednym duchownym lub świeckim. Kandydatów do obmycia nóg przygotowywał klasztorny jałmużnik. Do jego obowiązków należało także przygotowanie miejsca do obmycia nóg i potrzebnych naczyń, ręczników i wody, sprawdzenie czystości nóg, żeby wykluczyć infekcje przy obrzędzie, jak również zwołanie braci przez trzykrotne uderzenie kołatką³².

Do miejsca obmywania nóg, zwykle był to zakonny kapitułarz, mnisi udawali się w procesji. Obrzędu, po zakończeniu nieszpórów, dokonywał przeor w asyście innych kanoników. Na rozpoczęcie obrzędu chór śpiewał psalm *Miserere z Gloria Patri*, w tym czasie wszyscy uczestnicy liturgii na znak szacunku pochylali głowy w stronę biednych wybranych do obmycia nóg. Następnie przeor odmawiał orację *Acciones nostras z Per Christum Dominum nostrum*, a po jej zakończeniu przeor w asyście innych kanoników podchodził z naczyniem z wodą do każdego z wybranych biednych, pochylał się przed nim, obmywał mu nogi, a po obmyciu przekazywał mu znak pokoju. W tym czasie kantor rozpoczynał śpiew antyfony *Mandatum novum*, psalmu *Beati immaculati*, antyfony *Dominus*, psalmu *Deus misereatur*, antyfony *Postquam surrexit*, psalmu *Audite*, antyfony *Si ego Dominus*, psalmu *Exemplum*, antyfony *In hoc cognoscent*, psalmu *Pacem meam do vobis*, antyfony *Vos vocatis me*, psalmu *Dixit Jesus discipulis suis*, antyfony *In diebus illis*, psalmu *Maria optimam partem*, antyfony *Ubi est caritas*, psalmu *Ecce quam bonum*, antyfony *Congregavit nos*, psalmu *Ecce quam bonum*, antyfony *Maneat in nobis*, psalmu *Mane ante*, antyfony *Cena facta* i antyfony *Ante diem festum*. Po zakończeniu obmywania nóg kantor śpiewał: *Kirie eleison, Christe eleison, Kirie eleison, Pater noster, Et ne nos inducas, Ostende nobis Domine, Suscepimus, Tu mandasti, Domine exaudi oracionem, Dominus vobiscum* i orację *Adesto Domine*³³

Nyski *Liber Ordinarius* przewiduje możliwość obmywania nie tylko nóg, ale także rąk³⁴ Kantor w czasie obmywania nóg biednym śpiewał antyfonę *Mandatum novum*, psalm *Beati immaculati* oraz kolejne antyfony i psalmy. Po zakończeniu li-

²⁷ BUWr I Q 175.

²⁸ BUWr I F 386.

²⁹ BUWr I F 352: *Missale magnum*; BUWr I Q 194: *Missale cum sequentiis*.

³⁰ BUWr I Q 194.

³¹ BUWr I O 128.

³² PIWŃSKI, *art. cyt.*, s. 221.

³³ BUWr I Q 175, k. 41r-41v.

³⁴ *Tamże*, k. 41v: *fratres pauperibus pedes lavant et linteis tergant et osculantur. Similiter et manus. Osculatisque singulis bracas et sutulares eis tribuunt.*

turgii *mandatum* zapraszano biednych do klasztornego refektarza na wspólny z zakonnikami posiłek, połączony z rozdawaniem podarunków. Wśród rozdawanych przez bożogrobców darów były buty i spodnie³⁵

1.2.2.2. Obmywanie nóg braciom

Odrębnym obrzędem było obmywanie nóg zakonnikom. Po zakończonym posiłku dla biednych, w kościele obnażano i obmywano ołtarze. Następnie w uroczystej procesji, w asyście diakona i subdiakona, ze świecami i z kadzidłem kierowano się do kapitułarza, gdzie celebrowano *mandatum* braci. W czasie obmywania nóg zakonnikom śpiewano antyfonę *Mandatum novum* i pozostałe śpiewy jak w obrzędzie obmywania nóg biednym³⁶

Po *mandatum* braci wypijano kielich (puchar) miłości (*poculum caritatis*).

1.2.3. *Mandatum* u wrocławskich dominikanów

Podstawą do opisu liturgii *mandatum* celebrowanej w Wielki Czwartek w konwencie wrocławskich dominikanów jest pochodzący z I poł. XV w. *Liber Ordinarius*³⁷ oraz zachowane z II poł. XV w.: antyfonarz³⁸ i procesjonął³⁹

W Wielki Czwartek u wrocławskich dominikanów liturgia *mandatum* poprzedzona była kazaniem głoszonym bezpośrednio przed obrzędem. Tematem rozważań kaznodziejów była zapewne tajemnica Eucharystii, ale także przykład pokory i miłości zawarty w geście obmycia uczniom nóg przez Chrystusa. Treść wielkoczwartkowych kazań głoszonych w średniowieczu u dominikanów możemy poznać dzięki zachowanym rękopisom homilii, pochodzących ze śląskich konwentów. Najwybitniejsze kazania na Wielki Czwartek, pochodzące od PEREGRYNA Z OPOŁA (choć autorstwo jest niepewne⁴⁰) *Exemplum dedi vobis, ut quemadmodum ego feci, ita et vos faciatis*⁴¹ i FRANCISZKA OCZKO *Exemplum enim dedi vobis*⁴², zwracają uwagę na pokorę Chrystusa obmywającego nogi uczniom⁴³

³⁵ Tamże, k. 41r-41v.

³⁶ Tamże, k. 41r: *cantando ant. „Mandatum novum” cum ceteris ut supra.*

³⁷ BUWr I Q 184.

³⁸ BUWr I Q 230.

³⁹ BUWr I Q 204.

⁴⁰ PEREGRINI DE OPOLE, *Sermones de tempore et de sanctis*, Warszawa 1997, s. XXVIII.

⁴¹ Por. J. WOLNY, *Łaciński zbiór kazań Peregryna z Opola i ich związki z tzw. „Kazaniami gnieźnieńskimi”*, w: J. LEWAŃSKI (red.), *Średniowiecze. Studia o kulturze*, t. I, Warszawa 1961, s. 187; PEREGRINI DE OPOLE, *dz. cyt.*, s. 108–110; PEREGRYN Z OPOŁA, *Kazania „de tempore” i „de sanctis”*, tł. J. Mrukówna, Kraków–Opole 2001, s. 137–139.

⁴² Por. O.P. KIELAR, *Magister Franciszek Oczko — dominikanin*, w: J. KŁOCZOWSKI (red.), *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, t. I, Warszawa 1975, s. 357–373; M.L. NIEDZIELA, *Niektóre przejawy kultu Eucharystii w dominikańskim kościele św. Wojciecha we Wrocławiu od XIV do XX wieku*, w: I. DEC (red.), *W blasku Eucharystii*, Wrocław 1996, s. 44.

⁴³ F. WOLNIK, *Liturgia Wielkiego Tygodnia w konwencie wrocławskich dominikanów w XV wieku*, RTSO 21 (2001), s. 313.

Po zakończeniu kazania rozpoczynano przygotowania do obrzędu *mandatum*⁴⁴ Bracia przynosili wodę i naczynie (*vasa*). We właściwej porze przeor przy pomocy zakrystiana przepasywał się płótnem (ręcznikiem) i wraz z posługującymi udawał się do kapitułarza⁴⁵ W kapitułarzu przeor, stojąc zwrócony do Krzyża, odmawiał orację *Acciones*. Następnie kantor intonował antyfonę *Dominus Iesus* i werset *Deus misereatur*, a śpiew podejmował zgromadzony konwent⁴⁶ W czasie tego śpiewu przeor, klękając przed każdym, obmywał nogi braciom, wycierał ręcznikiem i całował je. Jako pierwszemu przeor obmywał nogi podprzeorowi, następnie kolejnym braciom w prawym chórze, po czym w lewym⁴⁷

W czasie obmywania nóg braciom kontynuowano śpiew. Śpiewano kolejno: antyfonę *Postquam surrexit*, werset *Audite*, antyfonę *Si ego*, werset *Exemplum*, antyfonę *Vos vocati*, werset *Dixit Iesus*, antyfonę *Mandatum novum do vobis*, werset *Beati immaculati*, antyfonę *Mandatum novum do vobis*, werset *Pacem meam*, antyfonę *In diebus*, werset *Maria ergo*, antyfonę *Maria ergo*, werset *Dimissa sunt*, antyfonę *Domine tu*, werset *Domine non*, antyfonę *Diligamus*, werset *Et hoc mandatum*, antyfonę *Ubi est caritas*, antyfonę *Congregavit*, werset *Ecce quam bonum*, antyfonę *Maneat* i werset *Nunc autem*⁴⁸

Po zakończeniu obmycia nóg wszystkim braciom przeor powracał na zajmowane zwykle przez siebie miejsce i tam w podobny sposób, jak wyżej podano, ubrany w albę podprzeor obmywał mu nogi⁴⁹

Po obmyciu nóg przeor, stojąc na swoim miejscu w chórze, odmawiał modlitwę *Adesto Domine*⁵⁰, po czym przeor i podprzeor udawali się do zakrystii, gdzie zdejmowali alby i ręczniki, ubierali szaty chórowe i powracali do kapitułarza⁵¹. Również bracia, którzy dostąpili obmycia nóg, po zakończeniu obrzędu udawali się do zakrystii, ubierali szaty liturgiczne przewidziane na największe uroczystości i powracali do kapitułarza⁵².

⁴⁴ BUWr I Q 184, k. 90v: *Finito sermone prelati cum coadiutoribus sibi deputatur vadit ad sacristiam, et fratres interim ad ablucionem pedum se preparant*. Podobnie: BUWr I Q 204, k. 9v-10r.

⁴⁵ BUWr I Q 184, k. 90v: *Cumque ad medium capituli provenit, stans verso vultu ad crucifixum dicat humiliter voce oracionem „Acciones”*

⁴⁶ Tamże, k. 90v: *et conventus prosequatur que cantanda sunt*.

⁴⁷ Tamże, k. 91r: *Cantore antiphonas et versus incipiente et tunc prelati flexis genibus incipiat lavare pedibus fratrum, a subprioribus et primo in dextro choro uno coadiutorum precedente*.

⁴⁸ Zapis nutowy melodii śpiewów zob. BUWr I Q 230, k. 38v-47v.

⁴⁹ BUWr I Q 184, k. 91v: *Et subprior indutus camisia*.

⁵⁰ Tamże, k. 91v: *Expletis predictis omnibus prelati in loco suo stans humiliter voce dicat oracionem „Adesto Domine”*

⁵¹ Tamże, k. 91v: *Quo facto prior et subprior in sacristiam ad deponendam camisas et lintheos euntes, et resumptis vestibus revertantur ad capitulum*.

⁵² Tamże, k. 91v: *Interim dum mandatum peragitur diaconus, qui sermonem dominicum est lecturus cum subdiacono et ceroferrarius et thuriferario, postquam pedes eorum abluti fuerunt vadant ad sacristiam ibique sacris vestibus pro ut in magnis solemnitatibus fieri solet induiti*.

U dominikanów z obrzędem *mandatum* związany był uroczysty śpiew ewangelii. Do kapitułarza, gdzie zgromadzeni byli bracia wraz z przeorem, udawał się diakon, który w tym tygodniu w czasie liturgii czytał ewangelię, oraz bracia niosący kadzidło.

W kapitułarzu przeor zasypywał i błogosławił kadzidło, a diakon przyjmował błogosławieństwo od przeora i zwrócony w stronę południową, jeżeli kapitułarz był skierowany na wschód lub na zachód, w innym razie w stronę zawieszzonego w kapitułarzu Krzyża, śpiewał *Dominus vobiscum*, zgromadzeni bracia powstawali i odpowiadali *Et cum spiritu tuo*, zaś wypowiadając słowa *Gloria Tibi Domine*, znaczyli się znakiem krzyża. Diakon śpiewał ewangelię *Ante diem festum*⁵³

Po zakończeniu ewangelii bracia zajmowali miejsca siedzące, kadzidło zanoszono do zakrystii, świece stawiano przed pulpitem od którego czytano ewangelię i diakon, zwrócony w stronę Krzyża, czytał fragment homilii *Amen, amen dico vobis, non est servus maior domino suo*⁵⁴ Po zakończeniu czytania śpiewano werset *Ad crucifixum*.

Następnie na wezwanie diakona *Surgite eamus* bracia powstawali i udawali się do chóru⁵⁵. Diakon, stojąc za pulpitem wcześniej przygotowanym przez zakrystiana, czytał dalszy ciąg homilii. Po zakończeniu czytania lub po słowach *Tu autem* wypowiedzianych przez przeora bracia powstawali i powracali do zakrystii.

W zakrystii bracia zdejmowali strój liturgiczny, po czym udawali się do refektarza na poczęstunek⁵⁶.

1.2.4. *Mandatum* u śląskich cystersów

Liczne źródła liturgiczne zachowane ze śląskich konwentów cysterskich z okresu średniowiecza⁵⁷ pozwalają nam opisać wielkoczwartkowy obrzęd *mandatum*. Cystersi, podobnie jak bożogrobcy, premonstratensi i kanonicy regularni, obmywali nogi biednym, a następnie zakonnym braciom.

⁵³ *Tamże*, k. 91v-92r: *Deinde diaconus accepto benedictione a priore, stans verso vultu ad austerlonem, si capitulum fuerit ad orientem, vel ad occidentem situum, alias verso vultu ad crucifixum capituli dicat „Dominus vobiscum”, et stantibus fratribus ac respondentibus. Et Gloria „Tibi Domine” se signantibus legat solempniter evangelium „Ante diem festum”*; podobnie: BUWr I Q 204, k. 13r-13v. Pełny tekst ewangelii podaje BUWr I Q 184, k. 149r-149v.

⁵⁴ BUWr I Q 184, k. 149v. Pełny tekst homilii zob. *tamże*, k. 149v-151r.

⁵⁵ BUWr I Q 184, k. 92r: *Cum autem diaconus dixit „Surgite eamus” hinc surgant omnes et precedentibus diacono et ministris ordine supradicto vadat conventus ad chorum*; podobnie: *tamże*, k. 151r: *Cum autem diaconus dixeris „Surgite eamus” hinc vadat conventus ad presbiterium et residentibus fratribus diaconus stans ad pulpitem sibi preparatum pro sequatur que de sermone restat similiter pro modum leccionis*.

⁵⁶ *Tamże*, k. 92v: *Diaconus vero et ministri depositis sacris vestibus ad refectorium vadant si voluerint ad bibendum*.

⁵⁷ F. WOLNIK, *Liturgia śląskich cystersów w średniowieczu* (Opolska Biblioteka Teologiczna 52), Opole 2002, s. 21-24.

1.2.4.1. *Mandatum pauperum*

W Wielki Czwartek po sekście furtian wprowadzał do klasztoru biednych i chorych, przygotowując ich do udziału w *mandatum*. Bracia laicy przygotowywali naczynie, wodę do obmycia i ręcznik do wycierania nóg⁵⁸

Po odśpiewaniu nony rozpoczynała się liturgia *mandatum*. W czasie tej celebracji opat podchodził do każdego biednego, klękał przed nim, obmywał mu nogi, wycierał, całował je i odmawiał werset *Suscepimus Deus manum tuum*⁵⁹ Po zakończeniu obrzędu *mandatum* wszyscy biedni biorący udział w celebracji zapraszani byli do klasztoru na poczęstunek. Cystersi częstowali gości chlebem i *pulmentum*⁶⁰

1.2.4.2. *Mandatum zakonników*

Po posiłku kołatki wzywały mnichów na nieszpory⁶¹ Po nieszporych miała miejsce krótka przerwa, w trakcie której rozpoczynano przygotowania do obrzędu *mandatum* zakonników. Szykowano naczynie z wodą, ręcznik do wycierania nóg, a zakonnicy w ramach tych przygotowań zdejmowali wierzchnią szatę. Po ich zakończeniu zakrystian po raz drugi kołatką wzywał do chóru. Rozpoczynano śpiew antyfony *Dominus Iesus*. W tym czasie opat wraz z asystą wchodził do kapitułarza, tam zostawiał swoją wierzchnią szatę, ubierał się w strój liturgiczny i dokonywał obrzędu umywania nóg dwunastu zakonnikom, podchodząc kolejno do każdego z nich, według godności, poczynawszy od najstarszych minichów, a kończąc na nowicjuszach⁶². Opat przy pomocy posługujących obmywał, wycierał i całował stopy wszystkich zakonników⁶³. *Liber Ordinarius* z Lubiąża⁶⁴, Jemielnicy, a także z Henrykowa szczegółowo wyliczają, że wśród dwunastu mnichów, którym opat umywał nogi, było: czterech profesów, czterech nowicjuszy i czterech braci konwersów. Jeżeli w konwencie nowicjuszy było mniej niż czterech, brakującą ilość uzupełniano braćmi laikami⁶⁵.

⁵⁸ BUWr IO 62, k. 61v; BUWr IQ 177, k. 31r.

⁵⁹ BUWr IO 59, k. 117v-118v; BUWr IQ 179, k. 42r-42v; BUWr IO 62, k. 62r; BUWr IQ 177, k. 30v; BUWr IQ 176, k. 26r-26v.

⁶⁰ BUWr IO 59, k. 118r: *Et sciendum quod omnes supervenientes in hac die pro reverentia dominici mandati hora competenti caritative pane et pulmento sunt reficiendi*; podobnie: BUWr IQ 180, k. 27r; BUWr IO 62, k. 62v; BUWr IQ 177, k. 31v.

⁶¹ BUWr IQ 176, k. 26v: *Vespera itaque tabula pulsetur lignea, et ipsa hora alte cantetur, ut aliis diebus*.

⁶² BUWr IO 59, k. 118v-119v: *Post prandium autem fratres que ipso die in capitulo, ad mandatum illius diei sunt per tabula vocati, exuti cucullum, vasa et lintheamia et aqua preparant*; podobnie BUWr IQ 182, k. 27r.

⁶³ BUWr IO 59, k. 119r: *lavent, tergant et osculentur pedes omnium*.

⁶⁴ BUWr IO 62.

⁶⁵ Tamże, k. 64r: *Abbas ergo et coadiutores sui lavent, tergant, et osculentur pedes omnium, ita ut abbas 12 tantum idest 4 monachorum, 4 noviciorum, 4 fratrum laicorum pedes lavet. Quod si minor fuerit numerus novitiorum: de fratribus laicis suppleatur*; podobnie: BUWr IQ 177, k. 32v i BUWr IQ 176, k. 27v.

Trzynastowieczne antyfonarze z Henrykowa i Lubiąza⁶⁶ oraz siedemnastowieczny Rytuał z Rud Wielkich⁶⁷ pozwalają nam odtworzyć śpiewy wykonywane w trakcie obrzędu. Analiza tych rękopisów upoważnia nas do stwierdzenia, iż śpiewy te u śląskich cystersów w średniowieczu nie zmieniały się. Wspomniane kodeksy zawierają również zapisy nutowe melodii antyfon, psalmów i wersetów. Wszystkie śpiewy liturgiczne w trakcie tego obrzędu intonował kantor⁶⁸.

Na rozpoczęcie liturgii *mandatum* kantor intonował antyfonę *Dominus Iesus postquam*, a następnie psalm *Deus misereatur*, a po jego zakończeniu powtarzano antyfonę *Dominus Iesus postquam*. Następnie kantor rozpoczynał kolejną antyfonę *Postquam surrexit Dominus*, i psalm *Audite haec omnes gentes*, a po jego zakończeniu powtarzano antyfonę *Postquam surrexit Dominus*. Kolejno śpiewano antyfonę *Si ego Dominus* i werset *Exemplum enim dedi* oraz antyfonę *Vos vocatis me* z werselem *Dixit Iesus discipulis suis*. Następna antyfona, *Mandatum novum*, poprzedzała: psalm *Beati immaculati in via*, antyfonę *In hoc cognoscent*, werset *Pacem meam do vobis*, antyfonę *In diebus illis* i werset *Maria optimam*, antyfonę *Maria ergo unxit*, werset *Dimissa sunt ei*, antyfonę *Domine, tu mihi*, werset *Domine, non tantum*, responsorium *Charitas est*, werset *Ille namque*, antyfonę *Ubi est charitas*, werset *Christus descendit mundum*, antyfonę *Diligamus nos invicem*, werset *Et hoc mandatum*, antyfonę *Ubi fratres in unum*, werset *In vitam*, antyfonę *Congregavit nos*, werset *Ecce quam*, antyfonę *Congregavit nos*, psalm *A solis ortu*, antyfonę *Congregavit nos*, psalm *Ecce quam*; po psalmie powtarzano antyfonę *Congregavit nos*, śpiewano antyfonę *Maneant in nobis*, werset *Nunc autem*, antyfonę *Benedicat nos Deus* i werset *Et metuant*.

Podobnie sprawowano obrzęd *mandatum* w Wielki Czwartek w Henrykowie i Lubiązu, skąd również zachowały się obrzędy zapisane w antyfonarzach⁶⁹, ale zapewne także w innych wspólnotach cystersów.

2. Obmywanie nóg poza liturgią Wielkiego Czwartku

2.1. Obmycie nóg w konwencie trzebnickich cysterek

Liber Ordinarius z konwentu cysterek w Trzebnicy⁷⁰ nie podaje opisu *mandatum*. Jednak w trzebnickim konwencie obmywanie nóg było celebrowane. *Vita maior*

⁶⁶ BUWr I F 402, k. 80v-83r; BUWr I F 401; BUWr I F 400. Tekst dramatyzacji w oparciu o te antyfonarze publikuje J. LEWAŃSKI, *Liturgiczne łacińskie dramatyzacje Wielkiego Tygodnia XI–XVI w.*, Lublin 1999, s. 202–206.

⁶⁷ Rytuał, k. 12–23 (Biblioteka Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego).

⁶⁸ *Tamże*, k. 12: *Ad mandatum. cantor incipit omnes antiphonas, versus, et psalmos*. Rytuał podaje zapis melodii antyfon, psalmów, wersetów i responsoriów.

⁶⁹ BUWr I F 402, k. 80v-83r; BUWr I F 401; BUWr I F 400. Tekst dramatyzacji zob. LEWAŃSKI, *Liturgiczne łacińskie dramatyzacje*, s. 202–206.

⁷⁰ BUWr I Q 182.

Sancte Hedvigis oraz *Legenda minor de vita beate Hedvigis*, a za nimi *Legenda ilustrowana*, poświadczają praktykowanie tego obrzędu przez ŚW. JADWIGĘ⁷¹.

W legendzie o świętej Jadwidze (*Vita maior*) czytamy:

Biorąc za przykład pokornego Zbawiciela, który — jak poucza Ewangelia — obmył stopy ubogich Apostołów, w wielkim podnieceniu bardzo często obmywała nogi biedakom i wytarłszy lnianym ręcznikiem całowała w pokorze nie tylko stopy, lecz również ich ręce, a dając im jałmużnę starała się, by zegnali ją pocieszeni. W Wielki Czwartek ze specjalnej miłości do Chrystusa, który dla nas chciał być uważany za trędowatego, obmywała nogi trędowatym i okrywała ich świeżą odzieżą⁷²

Z tym opisem hagiografa zgodny jest przekaz ikonograficzny. W *Legendzie ilustrowanej*, wśród licznych wyobrażeń miłosierdzia św. Jadwigi, obraz XVIII przedstawia Jadwigę klęczącą i obmywającą nogi trędowatym i biedakom i całującą je. Na obrazie widnieje napis: *hic abluit Sancta Hedvigis pedes leprosum deosculando eos*⁷³

Trzebnicka ksieni Gertruda, córka św. Jadwigi, naśladowując matkę, obmywała nogi mniszkom przy wieczerzy w Wielki Czwartek⁷⁴ Gertruda obmywała nogi również swej matce.

2.2. Obmywanie nóg u wrocławskich premonstratensów

W konwencie wrocławskich premonstratensów obmywanie nóg było obrzędem praktykowanym nie tylko w liturgii wielkoczwartkowej, ale również w sobotę przed drugą niedzielą Wielkiego Postu oraz w kolejne wielkopostne soboty, jeżeli w dniu tym nie przypadało święto dziewięciolekcyjne lub święto rangi *duplex*⁷⁵ W wielkopostne soboty, jak określa *Liber Ordinarius*, na rozpoczęcie nowego tygodnia (*incipientes ebdomade*)⁷⁶, w godzinie komplety, zakrystian trzykrotnym uderzeniem dzwonu wzywał konwent do kapitułarza na liturgię obmycia nóg. Obrzędowi przewodniczył kapłan sprawujący tego tygodnia główną Mszę św. w konwencie (*ebdomadarius maioris misse*) w towarzystwie diakona i subdiakona. Subdiakon niósł wodę, zaś diakon płótno (ręcznik) do wycierania nóg. Na rozpoczęcie obrzędu odmawiano *Confiteor*, werset *Confitemini*, *Ostende nobis*, *Dominus vobiscum* i kolektę *Acciones nostras*. Następnie kantor rozpoczynał śpiew antyfony *Mandatum novum*⁷⁷ Podczas śpiewu antyfon celebrans obmywał stopy *et capillis detergat*, całował je,

⁷¹ ROKOSZ, dz. cyt., s. 98–99.

⁷² J. PATER (wyd.), *Legenda świętej Jadwigi*, tł. A. Jochelson, Wrocław 1993, s. 37.

⁷³ T. WĄSOWICZ, *Legenda śląska*, Wrocław 1967, tabl. 18.

⁷⁴ A. SEMKOWICZ (wyd.), *Vita sancte Hedvigis*, MPH 4, s. 531–532: *nam tempore quodam in cena domini ...*; w wydaniu J. Patera podano błędnie: „przy wieczerzy wielkopiątkowej”, zob. PATER (wyd.), dz. cyt., s. 46.

⁷⁵ BUWr I Q 185, k. 112v-113r: *Sabbato ante secundam dominicam Quadragesime mandatum sit solet et deinceps omni sabbato usque in sabbatum ante Palmas exceptis sabbatis IX lectionum et quod duplex festum subsequenter.*

⁷⁶ BUWr I Q 185, k. 113r.

⁷⁷ Zapis nutowy śpiewów, teksty modlitw i czytań oraz opis obrzędu zob. BUWr I Q 205, k. 54r-62r.

następnie diakon wycierał nogi ręcznikiem (płótnem), nie całując ich. Po zakończeniu obmywania nóg wszystkim braciom celebrans odmawiał kolektę. Następnie śpiewano kompletę⁷⁸

* * *

Analiza zachowanych średniowiecznych śląskich źródeł liturgicznych wzbogaciła dotychczasową wiedzę o obrzędzie *mandatum* celebrowanym na Śląsku w okresie średniowiecza i wykazała, że liturgia wielkoczwartkowego obrzędu różniła się w poszczególnych śląskich ośrodkach kościelnych, charakteryzowała się bogactwem form i zewnętrznym splendorem.

Sam gest obmycia nóg odbywał się w trakcie uroczystych śpiewów, wśród których najważniejszy był śpiew antyfony *Mandatum novum*. Ilość i układ wykonywanych śpiewów zmieniał się w poszczególnych ośrodkach kościelnych. Kodeksy liturgiczne polecają wykonywać różną ilość śpiewów, czasami zaledwie dwie antyfony lub cztery, być może dlatego, że wykonywanie śpiewu w trakcie obrzędu *mandatum* uznawano za tak oczywiste, że w niektórych kodeksach nie wymieniano wszystkich. W brewiarzu wrocławskim z 1485 r. pominięto nawet tytułową antyfonę *Mandatum novum do vobis*⁷⁹

Różne też było miejsce dokonywania obrzędu: prezbiterium lub kapitułarz, i czas: około godz. 15.00 w katedrze wrocławskiej, po sekście u premonstratensów, po nonie u cystersów czy po nieszporach u bożogrobców.

Charakterystyczny jest zwyczaj łączenia obmycia nóg z liturgią słowa Bożego: czytanie ewangelii, głoszenie homilii, co szczególnie wyraźne jest w liturgii katedralnej i u dominikanów.

W wielkoczwartkowej liturgii zakonnej istotnym wydarzeniem było przyjmowanie do wspólnoty i obmywanie nóg biednym, a także zapraszanie ich na posiłek do klasztornej refektarza i obdarowywanie ich chlebem i innymi darami, w czym wyróżniali się nyscy bożogrobcy rozdając biednym buty i spodnie.

Interesujące są również zawarte w średniowiecznych śląskich kodeksach liturgicznych polecenia porządkowe: u premonstratensów nie można było wybierać kobiet do *mandatum*, bożogrobcy polecali jałmużnikowi klasztornemu przygotowującemu kandydatów do *mandatum* sprawdzić czystość ich nóg, by wykluczyć możliwość infekcji w trakcie obrzędu.

Obrzęd *mandatum* stał się inspiracją do obmywania nóg również poza liturgią wielkoczwartkową. Wrocławscy premonstratensi praktykowali obrzęd obmycia nóg w kolejne soboty Wielkiego Postu, począwszy od soboty przed drugą niedzielą Wielkiego Postu, jeżeli w tych dniach nie wypadało święto. Zwyczaj ten praktykowano na rozpoczęcie niedzieli.

⁷⁸ BUWr I Q 185, k. 113r-113v.

⁷⁹ LEWAŃSKI, *Liturgiczne tacińskie dramatyizacje*, s. 56.

Nogi obmywano także w trzebnickim konwencie cysterek w czasie wielkoczwartkowego posiłku, zaś św. Jadwiga obmywała nogi również trędowatym.

***Mandatum* in schlesischer Mittelalterliturgie**

Zusammenfassung

Charakteristisches Merkmal der mittelalterlichen Liturgie war ihre Bildhaftigkeit. Unter den zahlreichen Dramatisierungen, die mit dem Liturgiejahr verbunden sind, zählte das Ritual des Waschens von Füßen, das so genannte *Mandatum*, in der Liturgie des Gründonnerstags zu den meist bekannten. Diese Inszenierung knüpfte an die im Evangelium des Heiligen Johannes (13,41-47) beschriebene Szene aus dem Abendmahlssaal, wo Christus den Aposteln die Füße gewaschen hatte.

Der umfangreiche Satz der mittelalterlichen Quellen erlaubt uns, sich nach der *Mandatum*-Liturgie in einzelnen Kirchenzentren des mittelalterlichen Schlesiens zu erkundigen.

Im Artikel wurde die Liturgie des *Mandatum*s im Breslauer Dom sowie in anderen diözesen Gemeinschaften beschrieben, die im Dom praktizierte Liturgie war nämlich das Vorbild für alle Pfarrkirchen und andere Kirchenzentren der Diözese. Die bewahrten mittelalterlichen Ordenskodexe der Liturgie ermöglichten auch, die in den Ordensgemeinschaften zelebrierte *Mandatum*-Liturgie: bei den Breslauer Prämonstatenser (Norbertiner), schlesischen Gottesgräbern, Dominikanern und Zisterzienser, zu präsentieren.

Charakteristisch für die mittelalterliche Liturgie der Prämonstatenser, Gottesgräber und Zisterzienser war, dass nicht nur den Ordensbrüdern die Füße gewaschen wurden, sondern auch ausgewählten Armen (*mandatum pauperum*).

Selbst die Geste des Fußewaschens fand bei feierlichen Gesängen statt, von denen das Singen der Antifone *Mandatum novum* zum Wichtigsten gehörte. Die Menge und Folge der ausgeführten Gesänge änderte sich in einzelnen Kirchenzentren.

Interessant sind auch die in den mittelalterlichen, schlesischen Kodexen der Liturgie beschriebenen Ordnungsanforderungen: bei den Prämonstatenser dürften keine Frauen zum *Mandatum* gewählt werden, die Gottesgräber haben dem Kloster-Almosenherrn, der die Kandidaten zum *Mandatum* vorbereitete, empfohlen, die Sauberkeit der Füße zu prüfen, damit die Möglichkeit zur Infektion während der Zeremonie ausgeschlossen wird.

Die Gründonnerstagszeremonie des *Mandatum*s ist zur Inspiration zum Waschen der Füße auch außerhalb der Liturgie des Gründonnerstags geworden. Die Breslauer Prämonstatenser haben die Zeremonie des Fußewaschens am folgenden Samstag der Fastenzeit praktiziert, angefangen mit dem Samstag vor dem zweiten Sonntag der Fastenzeit, falls an diesen Tagen kein Feiertag fiel. Dieser Brauch wurde zur Beginn des Sonntags praktiziert.